

Мр Александар ЛОМА

НАЈСТАРИЈЕ СЕЛО У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ

Краљ Милутин је оснивачком повељом даривао својој надгробној задужбини, манастиру Светог Стефана у Бањској на Косову, и „Село на саавъ брѣстиѣ, и съ ловиштемъ и съ лов'цы. и съ своими старыими мегями.”¹ У свом раду *Властелинство СВ. Стефана у Бањској* Г. А. Шкриванић за ово село пише: „За до сада непознато место села Брѣстиѣ на реци Сави, које се прилаже са ловиштем и ловцима, утврдили смо да се налазило између Обреновца и реке Саве, где се и данас налази локалитет под називом „Бреска”, који представља савремени облик од средњовековне речи Брестије.”² У пропратној напомени аутор се за ту убикацију захваљује наставнику из Обреновца В. Радовановићу.³ Топографска карта 1:50 000, секција Обреновац 4, премер из 1925, бележи место *Breska* на десној обали Саве, североисточно од Уроваца. Недовољно аргументована, ова идентификација средњовековног села са данашњом Бреском има ипак све изгледе да буде тачна, како ће се то видети из разматрања које следи.

У својој *Антропогеографији Ваљевске Тамнаве* Љ. Павловић пише овај топоним *Бресква*. У његово доба био је то крај села Уроваца поред Саве,⁴ али је он забележио народна предања и прикупио историјске записе по којима је Бресква некад била засебно село: *Бресква* је била на Сави, испод садашње звечанске цркве, а постојала је као село до првих деценија XIX века, па се некако тих дана отпочела расељавати, на шта је нагнала куга 1813. и 1814. године и честе савске поплаве. Брештанске су породице прешле у суседна села, а неколике су отишле у Банат и у околини Темишвара створиле два нова села. Бресква је по народним предањима била велико и са-

¹ Светостефанска хрисовуља, изд. Љ. Ковачевић, Споменик СКА IV, Београд 1890, стр. 5.

² Историјски часопис VI (1956) стр. 192.

³ *Id. ib.* нап. 34.

⁴ Српски етнографски зборник 18, Насеља српских земаља књ. VIII, Београд 1912, стр. 435.

шорено село. Имала је и своју цркву и простран атар. Од свега остало је данас име Бресква, којим се зове један део пространог села Уроваца и потес, на коме је било старо истоимено село и на коме је још старо брештанско гробље. Стара црква, коју још помиње и Јоаким Вујић у 1827. г. пренесена је у Звечку, на Ружичину Међу, где је и данас, а зидине старе брештанске цркве однела је Сава пре 42 године.”⁵ Село Бреск(в)а помиње се више пута у доба аустријске окупације Србије 1718-1739. г. Део тих помена прикупио је Љ. Павловић.⁶ У извештају аустријског пуковника Најперга (Neipperg) из 1718. убележена је у списак села Ваљевског дистрикта као *Prezka*.⁷ Исте године ју је Епшелвиц (Öbschelwitz) унео на своју карту Србије у облику *Priska*.⁸ Године 1719. међу селима пострадалим од града убележена је и *Breska*.⁹ У црквеном извештају из јануара 1736. помиње се село *Бреска* са црквом Св. Ђорђа којом се служе још Палез (дан. Обреновац) и Скела.¹⁰ Коначно, *Preska* је унета у списак коморских села Палешког дистрикта од 10. маја 1738.¹¹

Наведени записи имена из прве половине XVIII века слажу се међу собом и недвосмислено сведоче да је оно тада гласило *Бреска*, или, с обзиром на запис са –и–, *Брѣска*,¹² па је доцније преобличено у *Бресква*. Како су у непосредној и широј околини имена многих села образована суфиксом –ска, то нема сумње, да се топоним *Брѣска* своди на *Брѣст’ска* и да има у основи назив за дрво *брѣст* (екавски *брест*, јекавски *бријест*), од којег је изведено и име села *Брѣстије* у Светостефанској повељи. Када се облик *Брѣстска* упростио на *Бреска*, и у народу се заборавило изворно значење имена, оно је преосмишљено у народној језичкој свести, која је кадра и да од „бреста” начини „брескву”. Заведен њоме, Љ. Павловић, *op. cit.* стр. 481, сврстао је топоним *Бресква* међу имена у области дата „по вођу”.

Увидели смо, дакле, да је претпостављена веза између средњовековног топонима *Брѣстије* и данашњег *Бреск(в)а* са језичке стране могућа, јер је обома у основи назив *брѣст*, а у даљем излагању бићемо у прилици и да наслутимо разлог зашто је дошло до замене суфикса –ије са –(ь)ска. Но најпре да размотримо ствар са географске стране: има ли у српској Посавини неко друго топографско име које би дошло у обзир за идентификацију са старим *Брѣстије*? Ко-

⁵ Љ. Павловић, *op. cit.* стр. 500. У звечанској цркви чува се један Минеј који је, по запису на књизи, 1811. поклоно Петар Ерић цркви села Бреске (Обреновац и околина, Београд 1963, стр. 161–162).

⁶ *Id.* стр. 500–501.

⁷ Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачкога мира*, Споменик САН 96, Београд 1948, стр. 27, уп. нап. 227 на стр. 39.

⁸ Карта је објављена у прилогу књиге J. Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung*, Mittheilungen des k.k. Kriegsarchivs, n.F., Bd. III, Wien 1889.

⁹ Списак у Ратном архиву у Бечу, објављен код Љ. Павловића, *op. cit.* стр. 500.

¹⁰ Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735. године*, Споменик СКА II разред, XLII, Београд 1905, стр. 163 уп. 183, 184,

¹¹ J. Langer, *op. cit.* стр. 247.

¹² Стари словенски самогласник „јат”, бележен са или ѓ, местимиче се до данас чува у северозападној Србији као посебан глас између е и и, в. Сл. Реметић, *О незамењеном јату и иквизитима у говорима северозападне Србије*, Српски дијалектолошки зборник књ. XXVII, Београд 1981.

лико знамо, постоји место *Брест* на Думачи код Шапца, са старим мостом, раскршће ваљевског и београдског пута,¹³ као и село Бресница (< *Брѣстьница*) на граници шабачке и ваљевске Тамнаве. Оба топонима своде се такође на назив за дрво *брѣст*, као и *Бреск(в)а*, али њихова локација не одговара одредби „на Сави” Светостефанске повеље, и само положај Бреск(в)е омогућава идентификацију са старим Брѣстијем.

Недвосмислену потврду да је Брѣстије доцнија Бреска пружиће, изгледа, турски пописи, премда су подаци из њих којима за сада располажем непотпуни и недовољно проверени. Ти подаци се, заправо, своде на имена села ваљевске нахије из појединачних пописа смедеревског санцака 1536. и 1560. године,¹⁴ која је била љубазна да ми прочита наш познати турколог др Душанка Бојанић. Та читања се могу сматрати само прелиминарним: она су добрим делом приближна и непоуздана, једно услед непрецизности турских записа, друго услед недовољне читљивости фотокопије, која је умањен снимак снимка. Захвалност за тачно прочитана имена припада др Бојанић, док одговорност за евентуалне погрешне интерпретације сносим само ја. Села ћу наводити по редоследу којим су уписана под ваљевском нахијом, а онај ко би желео да те наводе провери у оригиналном тексту нека има у виду могућност да та моја евиденција за један или два броја одступа од стварне. Елем, 1536. уписано је као 167. село под два имена од којих се прво може читати *Бреска* или слично, а друго *Долно Брестје* или слично, док се 1560. на 28. месту чита име села *Брестје* или слично, а одмах за тим селом у попису следи село *Уровац* са селиштем *Ратар*: подсетимо се да је данас *Бреска* део села *Уроваца* крај кога је село *Ратари*. Ако оваква читања стоје, име *Брестије* живело је још у XVI веку, али се уместо њега покатакд већ употребљавао облик *Бреска*. Придев *Долно* у попису 1536. имплицира постојање неког *Горњег Брестја*, те можемо нагађати да се облик на *-ска* почео користити да би се избегло поклапање два топонима у истој области. То „Горње Брестје” могло би се идентификовати са селом *Брест(је?)* уписаним у оба пописа и под другим именом, за које је једно од могућих читања *Браховић*,¹⁵ па би то могао бити дан. *Бровић* на Тамнави.¹⁶

¹³ М. Јевтић и М. Васиљевић у *Шабац у прошлости I*, Шабац 1970, стр. 439 и 441.

¹⁴ Та два пописа доступна су преко фотокопија у Оријенталном институту у Сарајеву, а оригинали се налазе у Цариграду: Istanbul, Başvekalet Arşivi, Tapu defteri № 187 и 316. Поједине податке о Ваљевској нахији из ова два извора (али не и о оним селима која нас овде интересују) објавили су О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, и А. Аличкић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије – XV и XVI век III*, Чачак 1985.

¹⁵ 1536. бр. 213 и 1560. бр. 199.

¹⁶ Село је иначе забележено тек 1818. у харачким тефтерима као *Браовић* (Вук, Даница за 1827, стр. 63), а М. Ђ. Милићевић у *Кнежевини Србији I*, Београд 1876, стр. 409 већ има стегнут облик *Бровић*. Лично име *Брах* скраћено је од сложених имена као *Брато-љуб*, *Брати-слав*; *среће се код Чеха у средњем веку* (J.Svoboda, *Staročeská osobn jména a paše příjmen*, Прага 1964, стр. 114). Читању топонима *Бр(ах)овић* у пописима XVI века противи се традиција по којој је то породично име које су донели досељеници из Озринића у ужичком округу у првој половини XVIII века (Павловић, *Тамнава*, стр. 519 са нап. 11 на стр. 521), но то не би била прва традиција о досељењу у ове крајеве коју би турски пописи, бар у хронолошком смислу, оповргли; уп. за ваљ. *Стрмово* мој рад у зборнику VI југословенске ономастичке конференције, а за *Тометино Поље* лист „Напред”, бр. 1916, од 11. октобра 1985. стр. 16., Београд 1987, стр. 163, нап. 49

Старину и некадашњи значај села Бреск(в)е добро је памтила народна традиција коју је почетком овог века забележио Љ. Павловић. По тој традицији, некадашња Бресква спадала је међу најстарија села области, старија од 300 година, а сва села око ње сматрала су се њеним раселицама. Најстарија Бресквина раселица била би Звечка, од које се саме још пре 200 година осамосталио заселак Бело Поље; у исто доба су се од Брескве раселили још Кртинска, Ратари и Уровци, а најкасније су се, пре стотинак година, од ње одвојили Хрвати.¹⁷ Историјски помени ових села, колико смо били у стању да их проследимо, углавном потврђују овакав развитак само што померају датирања дубље у прошлост. Врло раном раселицом могло би се сматрати 1536. имплицитно поменуто „Горње Брестје”; било оно идентично са доцнијим Бровићем или не, име му указује да се налазило даље од Саве, јер су „доња” села она смештена ниже, према Сави, а „горња” на узвишенијем земљишту уз Тамнаву. Турски пописи из 1536. и 1560. бележе још Звечку, Уровце и Ратаре.¹⁸ Најпергов попис из 1718. има, поред Бреске, Звечку, Уровце и Дојновце,¹⁹ данас крај села Кртинске (по топогр. карти Обреновац 4). Године 1719. од града је, уз Бреску, пострадала и *Zwecska*.²⁰ Ратари, Кртинска и Бело Поље уписани су као посебна села тек у харачки тефтер 1818,²¹ док се Рвати јављају још доцније.²² Независно од старине појединих топонима као назива потеса или заселака, стоји чињеница да се ова скупина самосталних села уобличила тек након што је село Бреск(в)а почетком XIX века напуштено. Данас можемо замислити како се село Брестје кроз векове ширило и разгранавало крчењем околних шума и ритова које Светостефанска повеља помиње као „ловиште” и оснивањем нових заселака који су се постепено осамостаљивали и сами гранали, да би напokon матично село опустело, оставши да живи само у народном сећању и као име потеса. Тај процес огледа се и кроз именовање раселица. *Звечка* је од *Звеч’ска*: село је понело име по бари *Звечици*, отоци Нурче,²³ а сам назив *Звечица* може се упоредити са хидрографским терминима *звека*, *звекара* (в. Речник САНУ s.v.); у основи тих речи су именица *звек* и глагол *звечати*, и утолико не греше народне етимологије топонима *Звечка*; по једној, село се прозвало тако пошто је на месту Грацу био велики бој у којем су Турци победили Маџаре, па су „многе сабље зазвечале”,²⁴ а по другој, селу је кумовала

¹⁷ Павловић, *op. cit.* стр. 503–504, уп. 429.

¹⁸ Име *Звечка* јасно се чита и 1536. под бр. 172 и 1560. под бр. 235. *Уровац* се јасно чита у попису 1560, где је уз њега уписано селиште *Ратар* (бр. 29). Исто селиште уписано је 1536. под бр. 135 уз село за чије име тек треба проверити да ли је *Уровац*, *Уровци*.

¹⁹ *Звечка* је записано *Decska* (sic!). Уровци *Uhroc*, Дојновци *Dojnocz* (Пантелић, *op. cit.* стр. 27). За ово последње име види нап. 27.

²⁰ Павловић, *op. cit.* стр. 500.

²¹ Вук, Даница за 1827, стр. 63.

²² Год. 1848. нашао је одраза у судским актима спор Белог Поља, Забрежа, *Рваћана* (*Хорваћана*) и Палежа због земљишног синора (Б. Перуничкић, *Град Ваљево и његово управно подручје 1815–1915*, Ваљево 1973, стр. 639–643). *Рвати* су у списку села Посавског среза Ваљ. округа код Милићевића, *Кнеж. Срб.* I стр. 409 из 1876. год.

²³ Павл. *op. cit.* стр. 407.

²⁴ *Id.* стр. 493.

„звечка” којом су се сељани служили уместо звона.²⁵ Придев на -(ь)ска је и *Кртинска*; по народном тумачењу, становници два суседна села били су се „као кртице уровили у земљу, у земунице”, па је Свети Сава једно прозвао *Кртинска*, а друго *Уровци*.²⁶ Када се старо *Брѣстије* прозвало *Брѣст’ска*, тим суфиксом је опадање његове важности до изједначења са сопственим раселицама Звеч’ском и Кртин’ском добило и свој језички израз.²⁷ Место „ловаца” Светостефанске повеље заузимају *Ратари*, а наместо „ловишта” шири се *Бело Поље*.²⁸ Временом се и средњовековно становништво изменило. Једини некадашњи становници старе Брескве које Павловић одређеније помиње били су досељеници из никшићке Жупе, које су кнезови Грбовићи као своје братственике повукли за собом, насељавајући их у свим селима уза Саву, са задатком да чувају пут и везу са аустријском страном, у циљу борбе против Турака.²⁹

Повеља манастиру Бањској настала је 1314–1316, у доба измирења краља Милутина са братом Драгутином, пред смрт Драгутинову у пролеће 1316, што се види из чињенице да је Драгутин лично потврдио братовљеву даровницу.³⁰ У том светлу треба сагледати и даривање села на Сави Брѣстија манастиру, које је у повељу уписано последње у дугом набрајању поклоњених села, испред „планина” као једино са подручја тадашње државе краља Драгутина. За поклоњена села Милутин каже: „и сија вса јаже даровах с Богом суштиј т’гда краљ и самодрж’ц всёх срб’ских земљ и поморских Стефан Урош и с братом ми Стефаном сему светому храму: или от свога подах, или купих, или испросих, или замѣних или у господина архијепископа или у кога љубо.”³¹ Можемо нагађати да је Брѣстије

²⁵ Б. Радовановић–Ерић, *Дабина воденица – Легенде из околине Београда*, Београд 1981, стр. 38–39.

²⁶ *Id.* стр. 38. Уп. Љ. Павловић, *op.cit.* стр. 481, који оба ова топонима убраја у „имена дата по пластичним особинама земљишта”. Речник САНУ бележи реч *кртина* у значењу „кртица” и одатле придев *кртински*. За извођење *Уровци* од *уровити се* уп. имена два водотока у сливу Дичине *Уровача* и *Ровача* (Гласник Српског ученог друштва 34, Београд 1872, стр. 290 и 291). Друга могућност је да се ради о присвојном образовању од мађ. *úr* „господар”, или од неког личног имена изведеног од те речи, као *Урош* (уп. Р.Скок, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III, Zagreb 1973, стр. 547–548). Може се чак помишљати на назвање по самом краљу Милутину, чије је право име било *Урош*. У источној Србији има село слична имена: *Уровице*.

²⁷ Више села у северозападној Србији, особито уз реку Саву, носи имена на -ска, нпр. *Руцка* од *Рудска* (уп. СЕЗБ 5, Насеља II, Бгд. 1903, стр. 1047–1050) или у Поцерини *Румска* од *Рупска* (в. А.Ханџић у *Шабац у прошлости* I стр. 182; уп. локалитет *Сребрне рупе* у шуми Храм између Текериша и Румске: СЕЗБ 88, Насеља ХLI, Бгд. 1975, стр. 188). Именица која се подразумева уз ове придеве у једнини женског рода није *река*, него пре стара реч за село *вс*, која се још јавља у старосрпским споменицима XIII–XV века, али се доцније изобичајила. Њен траг вероватно се очувао у горе поменутом називу дела Кртинске *Дојновци* од *Долна вс*, из чега излази могућност, да би то било *Долно Брѣстије* турских пописа. Подробније о овом имену писаћу у склопу једног рада посвећеног топономастичким траговима речи *вс*.

²⁸ Придев „бео” овде можда значи „очишћен, искрчен”. Што се тиче имена *Хрвати*, по предању, које преноси Павловић *op.cit.* стр. 480, нап. 5, „још у турско доба сишло је низа Саву лађом неколико нежењених младића из Хрватског Приморја, хрватске народности и дошли у Палеж, па како су били земљоделци настане се на Влашкој Међи иза Палежа. Били су већ доста земље отребили, куће и зграде поградили, кад на њих удари нека болест и све их помори. Њихова имања и зграде заузму брештанске породице, населе се и селу даду име Хрвати.”

²⁹ Павл. *op. cit.* стр. 612–613, за стари пут уп. стр. 492.

³⁰ Споменик СКА IV, стр. 10 уп. С. Ђирковић у *Историја српскога народа I*, Београд 1981, стр. 465.

³¹ По Спом. IV, стр. 9.

било „испрошено” у „брата Стефана” (Драгутина), или од овога приложено у знак добре воље након измирења међу браћом. По предању, краљ Драгутин је подигао манастир Св. Николе у Грабовцу, крај лековитог извора Видана где се извидао, и дао му повељом „сва села од Тамнаве и Колубаре до Саве”.³² Тај посед би хватао и Бреску – старо Брестије, но посреди је, разуме се, непоуздана народна традиција.³³ Најранији расположив помен манастира је из 1572.³⁴ Међу црквеним великодостојницима који потврђују Светостефанску хрисовуљу потписан је и мачевски (= мачвански) епископ Јован³⁵, чије нам седиште није ближе познато; од средине XV века јавља се митрополит у Ваљевоу.³⁶ Поставља се питање да ли је село Брестије било од неког посебног значаја за новоосновани манастир. Такав значај можемо слутити у помену ловаца и ловишта дариваних уз село. О каквом се лову радило, може се само нагађати. Најпре бисмо помишљали на риболов, јер је риба манастирима потребна за време поста, а улов рибе на Сави код Бреске морао је одувек бити знатан. Године 1837 13. априла закупио је неки Тома Мијалиловић из Палежа „риболов савскиј од Колубаре па до реке Вукодража” за 31 талир и 1 цванцик.³⁷ Но, очекивали бисмо да та потреба буде у повељи другачије и јасније исказана, као што на другом месту сасвим одређено пише: „Зећане и Плављане ч’то се обрета рибе да доносе у манастир”.³⁸ Са друге стране, тешко је замислити да је манастир потребовао у већој количини крупну дивљач, или ловиште ради властеоске забаве.³⁹ Могло би се још помишљати на видре, које су, као водене животиње, на западу, у Немачкој, много јели уз пост по манастирима (но код нас нам таква пракса није позната), или на даброве, којих је до новијег доба било у овим крајевима, а чија је маст сматрана изузетно лековитом. Болница уз манастир Бањску се, додуше, не помиње, али је вероватно да је постојала, с обзиром на то што се до манастира налази бања, коришћена за лечење од давнина. Шта је било са посавским селом Брестијем као поседом Светог Стефана у Бањској у бурним временима након Драгутинове смрти, када су се о стару Мачву отимали Угри и Срби под владарима: Милутином, Стефаном Дечанским и Душаном, не можемо ништа одређено рећи. Најскорије је о тим борбама писао С. Ћирковић у Зборнику Историјског музеја Србије бр. 17–18, од 1981. године.

³² Радовановић–Ерић, *op. cit.* стр. 59; уп. *Обреновац у прошлости*, стр. 53.

³³ Није јасно да ли се формулом „с својим старим међама” повеља позива на неки ранији документ.

³⁴ Зиројевић, *op. cit.* стр. 142.

³⁵ Спом. IV, стр. 10.

³⁶ В. Ст. Новаковић, *Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице*, Годишњица Николе Чупића IX, Београд 1887, стр. 23–25. По недавно прочитаној надгробној плочи у ваљевском музеју, на месту Ваљева, већ у Драгутиново доба, постојао је манастир.

³⁷ Б. Перуничкић, *op. cit.* стр. 378.

³⁸ По Спом. IV, стр. 7.

³⁹ У шумама око речице Вукодражи на граници Шабачке и Ваљевске нахије турски попис из 1548. помиње хватање соколова (А. Ханџић у *Шабац у прошлости I*, стр. 172). Цар Душан је својој задужбини, манастиру Светих Арханђела код Призрена, приложио каматника Дабижива, с обавезом да даје годишње 18 лиснца.

Од свих села на подручју које је од раних турских времена, а можда и пре, потпадало под Ваљево, некадашње село *Бреск(в)а* прво се, још 1314–1316, помиње у историјском запису као *Брѣстије*, и стога се с правом може назвати најстаријим ваљевским селом.

Résumé

LE VILLAGE LE PLUS ANCIEN DANS LA REGION DE VALJEVO

Parmi les domaines que le roi serbe Stefan Uroš Milutin a donnés à sa fondation, le monastère de St. Étienne à Banjska, la charte de dotation („Svetostefanska hrisovulja”, 1314–1316) cite un village *Bręstie* sur Save. On a proposé, il y a une trentaine d’années, de l’identifier avec l’actuel village de Urovci, où se trouve un lieu-dit *Bresk(v)a*. Le présent article tend à vérifier cette identification dans le cadre de la géographie historique et de la linguistique.